

АРХІВ ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКОГО В ЛОНДОНІ

В силу різних історичних обставин українці опинилися у багатьох країнах світу. Але, незважаючи на загрозу асиміляції, вони зберегли свою духовну культуру, традиції, а також бережливо ставляться до свого історичного досвіду життя на еміграції. В числі свідочів останнього Бібліотека імені Шевченка СУБ-у в Лондоні зберігає матеріали про життя і діяльність Вадима Щербаківського (1876—1957).

Ім'я цього українського археолога, етнографа і мистецтвознавця добре відоме на Заході, але довгий час зовсім не було відомим в Україні. Зрозуміло, що і працям В. Щербаківського ще тільки належить знайти свій шлях в Україні. Завдяки особистій скромності В. Щербаківського небагато людей знають про його життєвий шлях, і тому справжнє його значення для української історичної науки ще тільки належить оцінити. Ці рядки написані як короткий вступ до подальшого знайомства з його творчістю.

Життя вченого пройшло неначе у трьох вимірах — спочатку в Україні (до 1921 р.), а потім у Східній (1922—1945) та Західній Європі (1945—1957). Документи, які зберігаються у бібліотеці, складаються з листів колег, друзів та рідних професора В. Щербаківського. Це немов нитки часу, які єднають нас із минулим. Порівняно з іншими документами, вони утримують не тільки цінну інформацію про життя у першій половині ХХ ст., але й сприймаються як своєрідні літературно-побутові замальовки свого часу. Саме в листах найбільш яскраво висвітлюється картина епохи, її сприйняття сучасниками В. Щербаківського, взаємовідносини людей, невідомі нам події, обставини і сама атмосфера життя.

Вадим Михайлович Щербаківський народився у березні 1876 р. в селі Шпиченцях на Сквирщині (Київщина). Його назвали Вадимом на честь новгородського Вадима, що постав проти Рюрика і загинув від нього. Сестра В. Щербаківського Женя згадує про це у своєму листі, посилавшись на розповідь батька: „Коли матері нашій приспів час родити, то доброго лікаря навкруги не було, а тільки акушерка у Вербові. Коли батько поїхав за нею, саме кругом танули сніги, так що Ірпінь піднявся і почав заливати береги. Коли батько, вертаючись з акушеркою, переїздив через Ірпінь, то вода вже йшла через греблю і вони ледве проскочили. Зараз же за ними рушилась гребля і вони з жахом дивилися, як вода рве й несе і землю і каміння й балки через прорив у тому місці, де вони мить назад проїхали. Якби ще одна тільки хвилинка, не було б нашого батька“.

Усе життя В. Щербаківського тісно пов'язане з головними політичними подіями того часу. Побачити цей зв'язок — значить краще зрозуміти його як ученого і людину.

Свої самостійні досліді у ділянці українознавства Вадим Щербаківський розпочав уже в 1897 р. Перебуваючи під наглядом поліції внаслідок не з'ясованих поки що обставин, він фотографував старовинні церкви і народні типи в околицях села Шпиченців. У 1907 р. він оселився у Львові, де був запрошений митрополитом Андреем Шептицьким на посаду співробітника Національного музею. У цей час він займався дослідженнями у південній частині Галичини, Буковині й Карпатській Україні — фотографував різні типи селян, обстежував старовинні дерев'яні церкви, зразки народного будівництва. Розмаїття здобутого матеріалу дало йому змогу висунути робочі гіпотези щодо походження і форм української церковної архітектури.

Як результат цих дослідів, у 1913 р. вийшов друком перший том „Українського мистецтва“ („L'art d'Ukraine“, Київ—Львів), підготовлений В. Щербаківським. Узагалі було передбачено 15 томів. Відомий український художник і архітектор Василь Кричевський виконав 28 проєктів оформлення для цього монументального видання. Для кожного тому мала бути виконана обкладинка в стилі даної доби. На превеликий жаль, цей великий задум не був повністю реалізований. Для першого тому В. Кричевський використав мотиви українських килимів, між якими був і килим гетьмана П. Полуботка. На обкладинці цього видання яке сьогодні є бібліографічною рідкістю, він зобразив стилізоване дерево і дві пави. Хоч другий том „Українського мистецтва“ був підготовлений Данилом Щербаківським через 4 роки, але вийшов він лише через 12 років завдяки енергії Вадима Щербаківського („L'art de L'Ukraine“, Київ—Прага, 1926). Таку затримку можна пояснити великими потрясіннями, котрі пережила Україна у другій половині 10-х — на початку 20-х років (Перша світова війна, революція, громадянська війна). І викликає подив, що таке видання узагалі могло відбутися. Більш того — і в 1920-х роках доводилося боротися за українське мистецтво та його принципи, боронитися від відвертих нападів і підлих інтриг, провокацій, доносів. Так, братові В. Щербаківського Данилові, заступникові Президента ВУАН, великому знавцеві українського народного мистецтва і фольклору, який багато сил поклав на розбудову Київського історичного музею (до якого передали свої цінні приватні археологічні збірки Б. Ханенко, В. Хвойка, О. Бобринський та інші), доводилося не тільки боронити музей і відстоювати свою наукову позицію, але й захищати цілу групу чесних науковців музею. Професор В. Щербаківський у своїх спогадах писав: „Данило, переконавшись в тому, що боротьбу приходиться вести не тільки з окремими безчесними людьми, але з цілою системою, на яку вони опираються, не витримав і покінчив з собою, кинувшись у Дніпро 6 червня 1927 р.“

Він також писав у своїх спогадах, що у Полтаві на мітингу 22 січня 1918 р. латиш Каск, командуючий бронепоездом, зробив доповідь про те, як у Києві зі свого бронепоезда він зруйнував дім М. Грушевського та інших українських „буржуїв“. До речі, в цьому будинку знаходилася і майстерня видатного художника й архітектора Василя Кричевського, яка повністю згоріла з усіма численними матеріалами з українського мистецтва. Та й сам художник був у 1919 р. двічі арештований і потрапив до камери смертників. Тільки завдяки численним делегаціям вдалося врятувати його життя.

В результаті бурхливих історичних подій — спочатку в колишній царській Росії, а потім в СРСР — ряд українських учених, серед яких був і В. Щербаківський, змушені були залишити Батьківщину.

У 1921 р. В. Щербаківський виїхав за кордон, до Праги — старого центру слов'янських студій у Європі. Нова Чехо-Словацька прихильно поставилася до української еміграції, створила кафедру української літератури в Карловому університеті та дозволила організувати Український вільний університет. Щоправда, він спочатку був заснований у Відні (у січні 1921 р.), а до Праги перенісся тому, що тодішній президент Чехо-Словацької Республіки Томаш Масарик і його уряд сприяли морально і матеріально закріпленню університету на пражському ґрунті. Тодішній склад викладачів був нечисельний, але дуже високого професійного рівня (Степан Смалъ-Стоцький, Олександр Колесса, Дмитро Дорошенко, Степан Рудницький, Іван Горбачевський, Дмитро Антонович, Іван Мірчук та інші). Сенат університету запросив В. Щербаківського на кафедру праісторії й археології, де він розпочав свою педагогічну та наукову діяльність у зимовому семестрі 1922/1923 рр. Він підготував чимало археологічних та етнографічних праць, брав участь у багатьох наукових конгресах. Він використовував з'їзди для репрезентації української науки. Доказом високого визнання заслуг В. Щербаківського є той факт, що король Сербії нагородив його орденом Святого Сави у Белграді 1930 р. Відомий в еміграції український учений-археолог Ярослав Пастернак згадував, як йому довелося разом із В. Щербаківським брати участь у двох міжнародних з'їздах з історії та філософії релігії — у 1929 р. в Лунді (Швеція) та в 1935 р. у Брюсселі. Він був вражений, як легко В. Щербаківський знаходив спільну мову з іноземними вченими і обговорював різні фахові питання. Повертаючись із Швеції до Копенгагена, а звідти кораблем до Німеччини (дорога була довгою — від 4-ї години пополудні аж до ранку), цілу ніч, яку вони перебували на палубі корабля, В. Щербаківський цікаво розповідав про М. Лисенка, О. Милуґу, О. Кошиця і взагалі про музичне життя Києва. Він був чудовим оповідачем, і та ніч минула дуже швидко.

Коли советська армія зайняла Прагу, велика частина професури й студентства, шукаючи захисту від більшовицької загрози, подалася до найближчої Баварії. Серед них був і В. Щербаківський, який опинився у Мюнхені. У своєму листі до Косенка він писав: „[...] у нас життя надзвичайно тяжке у всіх відношеннях, — німці мусять дуже тяжко заплатити за те, що нарobili і платять. Сам Мюнхен страшенно розбитий. Сама руйна на руйні, а народу усе прибуває та прибуває [...] наші живуть головним чином в лагерьах. Мораль взагалі дуже упала. Що до друку то на все треба дозвіл цензурний, або від INRRA або ще вище, від американського військового уряду. Всі мої наукові матеріали залишилися в Празі [...]“.

В іншому листі повідомляє: „[...] на жаль, мої виписки з книжок і журналів за 25 літ життя в Празі і поїздок по різних країнах і бібліотеках лишилися в Празі, а їх не мало 4 ящики по 100 кг кожен, та ще зо два чи зо три куфри з книжками та одежою. Без них тяжко, але до Праги поїхати не можу [...] ми тут сидимо ані руш, і нічого не можемо робити, та ще ризикуємо попасти в руки совітов“.

Окремим розділом у діяльності В. Щербаківського була праця щодо відновлення діяльності Українського вільного університету у Мюнхені. Перебуваючи у цілком чужому середовищі, він виявив надзвичайний орга-

нізаційний хист. З власної ініціативи він розшукував професорів, які були розкидані по цілій Баварії та сусідніх країнах. Це було дуже складно у тих умовах, коли засобів комунікації майже не існувало. Незважаючи на свій поважний вік (70 років), він добирався з Мюнхена до Авсбурга чи Ульма на вантажних вагонах з вугіллям.

Німецька влада підтримала ідею відкриття УВУ, а отже, науковці зустріли офіційну підтримку з боку Міністерства освіти, головною нацальника високошкільного відділу, таємного радника Демоля. Зорганізований на новому ґрунті з ініціативи і під керівництвом професора В. Щербаківського, університет став такою поважною установою, що викликав загальний подив у наукових колах інших держав. Власними силами, серед несприятливих обставин, університет згуртував навколо себе 80 доцентів та до 500 студентів. У своєму листі до Косенка В. Щербаківський писав: „[...] а тут [у Мюнхені] бібліотеки розбиті і згоріли, так що науково дуже тяжко працювати. Все ж таки наш університет працює маючи два факультети: історико-філологічний та правничий. Багато цінних речей загинуло по дорозі в Ляйпціг, аж сім моїх рукописів, приправлених до друку [...]“. Професор В. Щербаківський протягом двох найважчих років становлення університету був його ректором. Митрополит Іларіон (Огієнко) Української Головної Православної Церкви у Канаді (Вінніпер) писав 17 лютого 1947 р. до В. Щербаківського: „[...] вислав Вам і проф. Л. Білецькому одержову і харчову пачки. Вашому університету три пачки одержові і три пачки Care[...]“.

Сестра В. Щербаківського Жєня з донькою і чоловіком Василем Кричевським, до якого вкрай вороже ставилися представники офіційної советської влади, у 1944 р. мусили залишити рідну землю і через Словаччину, Австрію й Німеччину податися до Парижа, де жив і працював син В. Кричевського Микола Кричевський, який на той час уже здобув славу художника-аквареліста. У листі Жєні до Вадима у 1946 р. читаємо: „Скільки раз писала тобі ще тої осені й зимою і передавала через певні руки, але відповіді на них не мала. Тільки Шульга, спасибі йому, передав нам твого листа до всіх нас ще весною. Я відповіла тобі по пошті, але знов відповіді не мала[...] У мене вже од всякого роду душевних болів і переживань натерлися мозолі на душі[...] В Техловіці ми мусили покинути половину свого майна і такий дорогий для мене Шпиченський архів. Маю тільки десятків зо три листів батька, дяді Вані, Семена і наших дитячих. Знаю, що ти дуже зайнятий університетом і науковими справами, але дуже буду рада, коли ти напишеш мені пару слів про себе. Знаю, що матеріальний стан твій дуже не задовільний, але на жаль, це явище загальне[...] не так життя складається і на старості“.

З відповіді Вадима Щербаківського: „[...] Я маю незвичайно багато праці і то дуже неприємної. З одного боку я приймаю, бо звик так, приймати всі неприємності на себе, приймати всі удари на свої груди, бо звик їх видержувати і виносити, але я вже постарівся і нерви вже не видержують[...]“. Вишлося, що коли я сидів у лагері у Пільзні, то і ви всі там були. Я бував і у французьких бараках, але коли б ви виходили, то ми б побачилися [...] Мені переказували про ваше життя в Парижі. Я знаю, що вам усім тяжко, бо ви не звикли до еміграції так як я. А як її практикую фактично уже сорок років, ще з 1907 р., і я наприклад у Чехії почував себе значно свободніше ніж юлись удома за царських часів. І дійсно я у

Празі прожив 25 літ підряд, а я ніде у дома не жив стільки на одному місці. Найдовше жив у Полтаві, тай то не повні десять“.

Читаючи ці скупі, але такі промовисті рядки, розумієш, як доля розкидала навіть найближчих людей, які жахливі часи довелося їм пережити і який душевний тягар готували їм наступні роки на чужині. У 1947 р. сім'я Кричевських переїхала до Венесуели. Щойно по влаштуванні племінниця В. Щербаківського Галя намагалася дістати дозвіл на його в'їзд та оселення у Венесуелі разом з їх родиною. Листи свідчать, що було дуже нелегкою справою прийхати і влаштуватися, особливо для літніх людей, без знання іспанської мови. Але Галя доклала багато зусиль до цієї справи і мріяла про зустріч, як і вся їхня родина. Її мати писала до брата в січні 1948 р.: „[...] поки ми ще живі і с'як так здорові, то будемо надіятися, що ще колись побачимось і проведемо кутню вмісті і за всіма старими традиціями“. Галя обійшла багато інстанцій і в 1949 р. отримала дозвіл і візу на переїзд В. Щербаківського до них. Але тоді вони ще не знали, що їм уже ніколи не доведеться побачитися.

Передавши керівництво університету молодшим колегам, В. Щербаківський залишився деканом філософського факультету і присвятив більше уваги науковій роботі в межах УВАН, НТШ, відновив Історико-філологічне Товариство й готував свої праці.

У 1951 р. В. Щербаківський переїхав до Великої Британії, де перебував під опікою української лондонської громади. У такому науковому центрі, як Лондон, він продовжував працю до останніх днів життя.

Вітаючи його з 80-річчям, Женья писала з Каракасу: „[...] Дай Боже тобі ще здоров'я, щоб дожити до віку твого прадіда отця Андрея, що мав 104 роки. Шпиченці... Мимоволі згадується наше дитинство, наші Шпиченці, наш садочок... Стара, товста, спорохнявіла груша проти кухонного вікна, круг жовтих лілій і куці акації біля перелазу, висока молода ялинка й великі яловичі перед верандою, волосаткі горіхи, старі липи кругом Церкви й дві сосни з північного боку од будинку. Ці дві сосни! Яка радість обхоплювала серце, коли, бувало, вертаєшся з Києва додому і перше, що бачиш — це дзвіниця, липи й ці дві сосни, що так по братерському переплелися взгорі своїм верховіттям... Шпиченці... Наші люди, наші сусіди, наша бабуня, а на фоні їх такі яскраві індивідуальності як батько наш, Даньо і ти... Чим довше живеш, чим більше звіряєшся в людях, тим світлішими й кращими здаються наші Шпиченці, наше родинне коло і дні нашої весни. То була дійсна, природжена, а не показна шляхетність. В ці дні ти, мабуть матимеш привіти од різних чужих людей, які знають і цінять тебе за твою невпинну працю. Але, на жаль, ніхто вже, крім мене, не знає тебе з дитинства, ще з тих часів, коли формувалось твоє внутрішнє „Я“ [...]“.

І дійсно, з нагоди ювілею Вадим Щербаківський отримав багато привітань від своїх молодших колег та учнів, які зичили йому здоров'я та нових цінних творів з обсягу своєї галузі. Він мав ще намір видати третій том „Українського мистецтва“ під назвою „Українська хата“. У 1954 р. Вадим Павловський писав йому з Нью-Йорка, що видавець П. Борецький зацікавився виданням третього тому „Українського мистецтва“. Але в силу різних обставин Вадим Щербаківський уже не встиг цього зробити. Усе своє життя — 80 років — він прожив дуже скромно. Був захоплений своєю працею і в ній черпав сили, знаходячи радість у твор-

чості. Надзвичайно багато важило для його моральної підтримки листування з рідними, особливо з сестрою Женею Кричевською та її дітьми — Вадимом Павловським та Галиною Лінде. Вони робили усе, аби він відчував, що має родину, яка його шанує і кохає.

У 1957 р., вже після смерти В. Щербаківського, на засіданні Ради СУБу, було одностайно схвалено заходи щодо започаткування видання книжки Вадима Щербаківського. Члени Ради І. Дмитрів, І. Равлюк, Г. Драбат запропонували підшукати двох редакторів, оголосити передплату в українській пресі й приступити до виготовлення кліше й кошторису (з протоколу засідання Ради СУБ-у. 15—16 червня 1957 р.).

Дорота ШКРОМИДА, Людмила ПЕКАРСЬКА